

MUHTELİF ŞERHLERE GÖRE MESNEVÎ'NİN İLK BEYTIYLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU*

Bilhassa Türk kültürü ve edebiyatında, yüzyıllar boyunca süregelen tesirleri itibâriyle Mevlânâ (604 - 672/1207 - 1273), istisnâî bir misâldir.¹ Takriben XV. asırdan itibaren, başta Türkçe olmak üzere, muhtelif dillerde Mevlânâ'nın eserleriyle ilgili tercüme ve şerhler, günümüze kadar yapılagelmiştir. Sadece bir beyit veya birkaç yüz beyte kadar müntehâbât (seçmeler) şeklinde yahut kısmen veya bütünüyle yapılmış mevcut manzum, mensur tercüme ve bilhassa şerhler, daha çok Mesnevî'yle ilgili görünmektedir.² Manzum şerhler nisbeten daha azdır.

Mesnevî şerhlerinde, ortak ve benzer veya birbirinden nakil değerlendirme ve yorumların yanında, istisnâî tesbit ve yorumlarla da karşılaşmaktayız. İleri sürülen fikir ve görüşler, aynı zamanda eski şerh ve üslûp husûsiyetimiz olarak yer yer âyetler, hadisler ve Mevlânâ'nın başta Mesnevî'si olmak üzere diğer eserleri, Feridüddin-i Attar (öl. 618/1221), Molla Câmi (817 - 898/1414 - 1492) gibi Mevlânâ'dan önce veya sonra yaşamış yahut Mevlânâ'nın muasırları olan meşhurların ifadeleri ile de te'kid ve te'yid edilmeye çalışılmıştır.

Bu yazımızda, görebildiğimiz bazı şerhlere göre Mesnevî'nin ilk beyti üzerindeki izah ve düşünceleri, umûmî ve ortak bir terkiplerle, zaman zaman şahsî görüşlerimizi de ilâve ederek, ele almayı denemiş bulunuyoruz.³

**Bi-şnev in ney çün şikâyet mi-kuned
Ez-cüdâyihâ hikâyet mi-kuned**

—*—

**Dinle neyden kim şikâyet etmede
Ayrılıklardan hikâyet etmede⁴**

(*) İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu beyitte, dil ve ifade husûsiyetleri bakımından sadece **in ney** (bu ney) - **ez - ney** (neyden), **çün** ve **şikâyet** ile **hikâyet**'in takdim ve te'hiri üzerinde durulmuştur. **Ez - ney** ile daha çok muahhar eserlerde karşılaşılmaktadır. Bazı şârihler, **ez - ney** olarak zikretmiş olsalar bile, eski **Mesnevî** nüshalarında bunun, **in ney** şeklinde yazıldığını ve doğrusunun böyle olduğunu belirtmiş ve her iki şekli de şerh etmişlerdir.⁵

Çün (çün) edatının, çeşitli lügat mânâları verilmiş, «nice, ne misâl, ne gûne, çünki»⁶ «ne şekil»⁷, nasıl, kim (zîra),⁸ gibi mânâlarına geldiği belirtilmişse de umûmiyetle **nasıl**, **çünkü** kelimeleri ve benzerleri tercih edilmiştir. İstisnâi olarak **Anbarcızâde Derviş Ali**: «Bazı ârifler, çün şart içindir derler. Ol vakit mânâ-yı şerif: İşit bu neyi, çünkü şikâyet eder» dedikten sonra: «Ve el'an sâhib-i sadr-ı **Mesnevihan Abdülkerim bin Şeyh Sinan** hazretleri sellemallâhu Taâlâ çün misâl mânâsınadır diye buyurdular. Ol vakit mânâ-yı lâtifi: İşit bu neyi, şikâyet eder gibi ayrılıklardan... hikâyet idedurur» diyerek çün'ü «gibi» mânâsıyla da tercüme etmiştir.⁹

«**Bi-şnev in ney çün şikâyet mî-kuned**» mısraında, alliterasyon olarak beş defa «N» sesinin geçmesi, kanâatimizce beyte, mânâ ve âhenk münasebetiyle ilgili bir mûsiki kazandırmaktadır. Ayrıca **bişnev**'in **nev** hecesi ile **ney** kelimesi, bir cinas (**tecnis-i mutarrafi**), bir çeşit kafiye nev'ini meydana getirmektedir. Bu husûsiyet dahi beytin mûsikisine yardımcı olmaktadır. Böylece **Mesnevî**'nin **ney**'le başlayan bu ilk beytinin, aruz tesiri dışında da kelime örgüsü bakımından bir ses, bir mûsiki âhengi ihtiva ettiğini ileri sürebiliriz.

Muhteva yönünden ise bu beyitte **bi-şnev**, **ney**, **şikâyet** ve **cüdâ-yihâ** (ayrılıklar) kelimeleri üzerinde durulmuştur. Bunları, sırasıyla değerlendirmeye çalışacağız.

BİŞNEV :

Farsça olan **şinev** kelimesi, işitmek, duymak, dinlemek mânâlarına gelen **şinuften** masdarından bir emir (emr-i hâzır) dir. Bunun **dinle**, **işit**, **duy** şekillerinde tercümeleri yapılmışsa da **ney**'in bir mûsiki âleti olduğu dikkate alınırsa bizce, Türkçe itibâriyle en uygunu **dinle** kelimesidir. Baştaki «B» ise çeşitli husûsiyetleri yanında, bazı kelimelerin başına, mânâyı te'kid ve te'yid için de getirilir. İsimlerden önce ise üstünlü (a, e), fiillerden önce ise esreli (ı, i) okunur.¹⁰ O vakit **bi-şnev**'i «dikkatle, can kulağıyla, iyice dinle!» diye yahut benzeri bir şekilde tercüme etmek gerekir. B harfi üzerinde umûmi olarak fazla durulmamıştır. Bu hususta, **keserâtın mebbe'** ve **meâdi-**

nın B harfi olduğu; Kitâbullâh'ın özünün, aslının Fâtîha sûresinde, onun özünün de Besmele'nin özünün de B'de ve onun özünün de B'nin altındaki noktada bulunduğu ve bu yüzden B harfinin insan nev'inin sûretini beyan ettiği Hz. Ali (600 - 661)'ye veya Şibli (öl. 334/945)'ye izâfeten rivâyet edilmiştir.¹¹ Bu harfin bahr-i vücûb ve vücûd-ı imkâniyyei ve mertebe-i ehadiyyet-i esmâullâhı temsil ettiğini söyleyen de olmuştur.¹² Türk edebiyatının büyük ve meşhur şârihlerinden Bursalı İsmail Hakkı (öl. 1068 - 1137/1653 - 1725)'nin bu mevzûda, en tafsilatlı ve teferruatlı olarak fikir beyân ettiğini görüyoruz:

«Mesnevî-yi şerifi, bâ ile ibtidâda vücûh-ı kesire vardır. Biri bu ki Besmele'ye muvâfıktır. Sûre-i Tevbe, Besmele'siz tenzil olunup bâ ile ibtida olunduğu gibi, bu kitap dahi bâ ile bed' olundu. Pes bu **ba**, Besmele'nin bâ'sından bedel ve onun tahtında münderic olmağ-la bi-hasebi'l-işaret Besmele ile ibtida dahi hâsıl oldu. Ve biri dahi bâ ile bed' ve defter-i sâdisi nun ile hatm eyledi, ta ki «ene'n-noktatü tahte'l-bâ'» sırrına işaret hâsıl ola. Zira harf **nun**, noktanın **nûn**'una işaretir ki ona, **nûnû'l-cem'** ve **ümmü'l-kitap** dahi derler. Ol sebebden ki asl, kitab-ı vücuddur; midad, mevadd-ı nukuş-ı âlem müctemi' olduğu yerdır. Nesîmî'nin:

Cümlenin mânisi bir nokta bu tekrâr nedir
ve Abdâl Ata'nın :

Alan bir kıldan alır

dedikleri sırr-ı mezkûra işaretir... Ve bir dahi bâ, bidâyete ve ol bidâyetin Mesnevî olduğuna işaretir. Zira (B) hesab-ı ebced üzere ikidir. Ve biri dahi (B), ehlullah katında ism-i Lâtif mukabelesinde vâki olmuştur. Pes kitab-ı Mesnevî, ism-i Lâtif'in tecellisinden sâdir olup mahz-ı lutf-ı Bâri olduğuna delâlet eyledi...

Ve biri dahi taayyün-i kevnîye işaretir ki insan bu taayyünde elif şeklindedir. Pes bu kitâb-ı âlem-i milk ü melekûtun esrârına müteallik olmakla bâ, elif üzerine tercih olundu. Zira insanın vücûd-ı kevnîsi taayyün-i mezkûra tâbidir. Onun için ism-i bâ'da elif, bâ'ya tâbidir... Ve biri dahi budur ki bâ'nın tahtında olan nokta-yı vahdet, taayyün-i evvel-i zâtiye işaretir ki sırr-ı insan, onun mazharıdır...

Pes bâ ile ibtidâda sûret ve mânâyı tatbik ve tenfife işaret vardır. Ve Hz. emîrû'l-mü'minin Ali kerremallâhu vechenin, «ene'n-noktatü tahte'l-bâ' buyurduğu, sırr-ı insanın mebdeyyet ve külliyyetine

ve hakikat-ı Muhammediyenin cem'iyetine işaretler... Her cisim, cüz'-i lâ-yetecezzâ'ya müntehidir. O cüz, noktaya işaretler ki cemî' terkibât onunla kaimdir.

Ve bir dahi (B) de elife nisbetle inkisar vardır. Ve inkisar ve tevâzu' bâis-i uluv ve sebep-i rif'attır...:

Elif-i kametini nûn eyle¹³
 Var fûnûnun yürü cûnûn eyle
 Kim ki bâ gibi münkesir olamaz
 Noktanın ilmi doğrulup gelmez

Ver bir dahi bâ, lisan-ı Arabide ve Fâriside ilsâk için gelir. Pes bâ ile ibtidâda, bu kitabın iltisâk-ı asla ve sıla-i rahme sebep olmasına işaret vardır... Ve biri dahi bâ'da olan nokta-yı vâhide, bâ'nın uluvv-ı himmetine delâlet eder. Ki vahdetten gayri nesne kabul eyledi... Ve biri dahi bâ, noktadan hâsıl olan dereceyi taht-ı kademine vaz' eyledi. Gûyâ mâsivâyâ nazar etmeyip sıdk ehlerinden oldu... Ve biri dahi bâ harf-i âmildir. Mâbâdında mutasarrıf olup mâmû-lunu kendi gibi meksûr eyler. Pes bâ'nın hâli, mürşid-i kâmil hâline müşâbih oldu ki mürşid-i kâmil, kendi inkisâr-ı hakikî ile muttasıf olduğu gibi...

Ve biri dahi (B), harf-i şefevîdir. Tekellüm ise şefenin hareketine mevkuftur. Pes şefe, bu itibar ile, müntehiyyü'l-mehâric ve bir itibarla dahi mebdeü'l-mehâricdir. Âgâz-ı kelâm ve unvân-ı kitabda bâ zikr olunduğuna münasebet budur. Ve biri dahi insanın, âlem-i ervahta feth-i dehan eyleyip ibtidâ nutk ettiği bâ'dır. Nitekim «Eles-tü bi-Rabbiküm» cevabında «Belâ» dediler...

Ve biri dahi bâ lâfzı, beldeye işaretler ki hâlet-i cem'den ibaretir. Bu kitabın hakayıkı ise hâlet-i cem'de sâdır olmuştur... Ve biri dahi harf-i (B), Belh'a işaretler ki Hz. Mevlânâ'nın mevlididir...

Ve biri dahi Bârî ismine işaretler... Ve biri dahi Basîr ismine işaretler... Ve biri dahi Bâkî ismine işaretler... Ve biri dahi Bâis ismine işaretler... Cümle zî-ruh nefh-i İsrâfil ile ba'de'l-mevt, ba's ü ihyâ olundukları gibi bu kitabın nefehâtı ile mürde diller hayat-ı taze bulurlar. Onun için evliya-yı kiram, İsrâfil-i vaktdir. Zira hayata müstaid olanlar onların enfâsından büy-i hayat alırlar. Ve biri dahi Bîrr ismine işaretler... Zira bu kitabda, bu ilme mü'min olanlara birr ü lûtf vardır...

Ve biri dahi harf-i (B), bidâyete işaretler. Nitekim mürur etti. Velâkin bidâyet-i (şinev ki) emirdir, işit mânâsına onunla vâki' ol-

du. Bi-bin yani gör veyahud bi-guy söyle diye bidâyet vâki' olmadı. Zira tab'â sem' basardan ve basar dahi kelâmdan mukaddemdir. Nitekim rahm-i mâderde, cenine, ibtidâ hâsıl olan his, sem' kuvvetidir... El-hâsıl «Bişnev» ile emr eyledi; zira sem' sıfatı, sair sıfâttan mukaddemdir. Ve sâlik dahi rahm-i mâderde cenin gibidir. Zira ve-lâdet-i sâniye ehlidir...»¹⁴

Bişnev'deki diğer harflerle ilgili yorum, sadece bir eserde bulunmaktadır: Şın (Ş), şuûn-ı zâta ve cenab-ı Hakk'ın isim ve sıfatları-na; nun (N), feyz-i âmma, emr-ihalk-ı Hakk' (kûn)a, cevher-i evvel olan akla, bidayette halk olan nûr-ı Muhammed (s.a.)'e ve vav (V) harfi, esma-yı ilâhiyyenin zâhir olan varlıklarına işaret eder.¹⁵

Kültürümüzde, edebiyatımızda, bir gelenek olarak, kelimelerdeki harflerin edebî tasavvufi hemen her türlü tefsir, teşbih ve değerlendirmelerini tesbit etmek mümkündür. Meselâ: Meşhur olduğu üzere edeb (e, d, b), eline, diline, beline hâkim olmaktır. Derviş (d, r, v, y, ş), dünyayı, riyayı, varlığı, yalanı ve şehveti terk edebilen kişidir gibi örnekleri artırabiliriz.¹⁶

Netice olarak A. Gölpınarlı'nın: «Sûfilerin B harfine verdikleri ehemmiyet ve Ebûbekir Şibli (öl. 334/945) nin «Ben B'nin altındaki noktayım» demesi düşünülürse Mesnevi'nin «Bişnev» sözüyle başlaması rastgeledir demenin de biraz cesurca bir söz olacağı... ve A. Ateş'in sadece iddiada kaldığı» görüşlerine katılıyoruz.¹⁷

Muhteva yönünden «Bişnev» le alâkalı fikir ve görüşleri aşağıdaki şekilde hülâsa etmek mümkündür:

Bişnev (dinle) hitabı, server-i kâmilâna ilk nâzil olan «Ikra'»¹⁸ İlähi hitabından mülhemdir.¹⁹ «Kur'an'da evvel kelime «Ikra'»dır. Elbette Mesnevi-yi şerif, hakikatte, Kelâmullah için tefsir-i mânevîdir... Hz. Mevlânâ k. s., işaret edip buyurur: «Ve izâ kuri'el-Kur'ânü fe'stemiû lehu ve ensitü lealleküm turhamûn (Kur'an okunduğu zaman, onu dinleyin ve sükût edin ki merhamet olunamız)»²⁰ muktezâsınca Kur'ân-ı azîmin ve Furkan-ı kerimin tefsir-i şerifi kırâat olunur, hamûş olup istima' edin diye «Bişnev» emriyle ibtidâ ettiler.»²¹ «Hz. Mevlânâ, evvelâ «Bişnev» diye istimâ'a emr edip gayri ibaretle ibtidâ eylemediklerinden nükte-yi azîme vardır. Zira «Ney ki âgâz-ı hikâyet mi-kuned» deseler kabil idi. Veyahud «Ney ki her dem nağme-ârâyî kuned» deseler ve bunun emsâli nice güne ibâretle tâbir kılsalar kâdir idiler. Ve lâkin «Bişnev» diye istimâ'a emirle ibtidâ eylediler. Onun için din ve tarikatte ibtidâ vâcib ve lâzım olan istimâ'dır. Onun için basardan ve sâir a'zâdan ve cevâ-

rihden din ve tarıkate sem' evlâdır... İndallah zi-ruh olanın ziyade şerlisi, Hak kelâmından sağır olandır ve onu söylemekten dilsiz kalandır. Allâhu Taâlâ Kelâm-ı Mecid'inde buyurduğu gibi «İnne şerre'd-devâbbi inde'llâhi's-summu'l-bükmü'l-lezine lâ ya'kılûn» «Allah katında, yeryüzündeki canlıların en kötüsü, gerçeği akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir»²² Ebkemlik asamm olmaktan olur. Zira nutka elbette sımâ' lâzımdır... Onun için Hz. Mevlânâ, «Bişnev» diye emr ederler. İstimâ' eyleyen âhir nutka gelir ve ebkemlik zahmından halâs olur.»²³ «Bişnev»in muhatabı, Hüsameddin Çelebi'dir.²⁴ Ve Mesnevî, tâlibleri irşâd için nazm olunmuştur. Tâlib içinse sülûkun başlangıcında mürşidin sözlerini dinlemek elzemdir. Mevlânâ'nın «Bişnev» diye başlamalarından bir nükte budur.²⁵ «Tâlib-i ilm, üstâdını dinleyerek üstâd olduğu gibi mürid dahi mürşidini dinleyerek şeyh-i kâmil olur. Nitekim bazı ârifler:

Akla magrûr olma Eflâtûn-ı vakt olsan eger
Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol²⁶

(beytini) buyurmuşlardır.²⁷

«Tarık-ı mevleviyyenin rûkn-i a'zamı ve hilye-yi abdalda zikr olunan evsâf-ı erbaa ki **samt** (sükut) ve **cü'** (açlık) ve **seher** (gece-leri uyumama) ve **uzlettir**. Onların akdemi olan samta işaret vardır. Zira Cenab-ı Hak: «Fe'stemû... ve ensitû...» (...dinleyin... ve sükût edin) buyurup istimâa samt lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Pes sâlik-i mevlevî dahi istimâ'la me'mur olduğunu bilir... Mesnevî-yi şerif «Bişnev» lâfzıyla bed' olunmak bu nüktelyi hâvidir... Bir mânâyı işitmedikçe ilim icmâli hâsıl olmaz... Hz. risâlet-penah efendimizin mucizât-ı bâhirelerinden el'an beyne'l-kül Kur'an-ı kerim yâdigâr kaldığı hâsse-yi sâmianın sâir havâss üzerine şer'an tafdil olunmasına delil-i kat'i olur. Egerçi havâss-ı hamsenin her biri istifade-yi ilme âlettir. Amma ulûm-ı nakliyye istifadesine ancak sâmia muktedir olmağla «Bişnev» lâfzıyla bed'-i kitab buyurup ney'in sadâsını istimâ'la esrâr-ı aşk u şevk tahsiline hass ü igrâ buyururlar...»²⁸

«Kur'an-ı kerimde işitmek, görmeğe tekaddüm etmiştir. Nitekim Fir'avn'ı dâvete memur olan Mûsa ve Hârûn aleyhimesselema hitâben Hak Taâlâ, Sûre-i Tâhâ'da, «Lâ tehâfâ inneni meakümâ esmeu ve erâ», yani «Korkmayınız, muhakkak ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm» buyurmuştur.²⁹ Başka âyetlerde de nazîri müteaddiddir.³⁰

Nitekim bizzat Mevlânâ da dinlemenin söylemeden önce geldigine, dinlemenin söylemeden daha üstün olduğuna:

«Kâmil için yemek ve konuşmak helâldir. Mâdemki senin kemâlin yok, her şeyi yeme ve dilsiz ol.

Sen kulaksın, o dildir. Tanrı kulaklara: «Susunuz» emrini buyurmuştur.

Çocuk doğduğunda önce süt emici olur. Sonra susup dâim kulak kesilir.

Sözlerin mânâsını anlayınca kadar bir müddet ağzını açmaz.

Eğer çocuk kulak vermez de, boşuna söylenirse topal ve dilsiz gibi ıztırabını izhar eder.

Duymaya kadir olmayan sağır kimse hiç konuşmaz. Ağzı bağlı dilsiz gibidir.

Zira konuşmak için önce dinlemek şarttır. Söze, kulak yolu bağlıdır.

-Evlere kapılarından girin.- Maksudları, sebeblerinden arayın.

İşitilmeğe ihtiyacı olmayan söz, tavsif olunamayan Hâlik'a mahsustur.»³¹ diyerek işaret etmiştir.

Netice olarak dinlemeyle ilgili ileri sürülen fikirlerin, bilhassa âyetlerle de alâkalı olarak uygunluğunu, Mevlânâ'nın başka beyitleri de te'yid ve te'kid etmektedir. Nihayet bu mevzuu, bir üslûp husûsiyeti olarak da alabiliriz. Umûmî mâhiyette üslûbu, hitâbî ve tahkîyevî üslûp olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Meselâ: İmr'ü'l-Kays (öl. 530?)'ın, «Kifâ» (Durunuz) diye başlayan kasidesi; Fuzûlî (öl. 963/1556) nin, «Saçma ey göz...» şeklinde başlayan «Su kasidesi» olarak meşhur na'tı, bu tür hitap veya emir üslûbuna örnektir. Bu itibarla Mesnevi'nin «Bişnev» (Dinle) emriyle başlamasını, lisânî bir üslûp geleneği ve husûsiyeti olarak dahi düşünmek imkân dâhilindedir.

N E Y

Lûgat mânâsı kamış demek olan ney'le ilgili bir hayli fikir ve benzetmeler mevcuttur. Çok defa bunlar, rastgele olmayıp maddi veya mânevî cihetten münasebetler kurulmaya çalışılmıştır. Şerhlerde, doğrudan doğruya bir mûsikî âleti olarak da değerlendirilen ney'in: Âdem Aleyhisselâmi, Hz. Peygamberi, Hz. Mevlânâ'yı mürşid-i kâmil (insan-ı kâmil)i, mü'mini, âşığı, gönülü ve kalemi temsil ettiği, edebileceği görüşlerine yer verilmiştir. Netice ve en umûmî

kanâat olarak ney'den maksat, insan-ı kâmindir. Bu kanâati, Mevlâna'nın diğer ilgili şiirleri de te'yid etmektedir.³²

1 — Ney (Mûsiki âleti) :

«Bazı nüshalarda - Bişnev ez ney - vâkı olmuştur. O takdirce mutlaka ney murad olunup gerek huzûr-ı Mevlânâ'da istimâ' olunan gerek gayri neylerden istimâ' ediniz demek olur.»³³ «Ney tâbi-riyle zâhiri neye de işaret buyurulmuş olmak câizdir. Zira ney'in sesi, her bir sazın sesinden daha murik olup dinleyenlerin kalblerine rikkat verir ve ehl-i aşkı vecde getirir. Binâenaley zâhirî ney, âşıkların ruhlarına, kelimesiz ve lâfızsız hitablarda bulunmuş olur.»³⁴

Ney'in oluşması efsanesiyle alâkalı bir rivayette şöyle denilmektedir: Mi'rac gecesinde Cenab-ı Hak, Habibi Muhammed Mustafa aleyhi efdalüs-salavat ve ekmelü't-tahiyyat hazretlerine bir hayli sır veya doksan bin kelime söylemiş; Hz. Peygamber de bunların otuz binini halka ayan, otuz binini havassa beyan, otuz binini de nihan etmiştir. Esedullâhü'l-Gâlib Ali bin Ebi Tâlib'e de bir hayli sır ifşa buyurmuş ve bu sırları kimseye zinhar fâş eylememesini tavsiye ve emr etmiş ise de Cenab-ıMurtaza, bu sırta tahammül edememiş, nihayet boş bir kuyuya varıp sırrını ona söylemek mecburiyetinde kalmıştır. Bir müddet sonra bu tesirle kuyudan bir ney (kamış) biter. Bunu, bir çoban keserek düdük yapıp çalarken Hz. Peygamber duruma muttali olunca «Yâ Ali niçin sırları fâş ettin?» diye sorar. Hz. Ali de «Yâ Resüllallah, halktan bir ferde ağzımı açmadım» diye ifade buyurur. «Ya bu sır nedir? O sır değil midir?» buyurdular. Vaktâ ki İmam Ali, işittiler ki o sırdır, hemen risâlet-penâha özür dileyip «Ya Resüllallah, tahammül edememekten boş bir kuyuya söylemiştim» deyince: «İşte bu ney, bu esrari, kıyamete kadar söyler» buyurdular.³⁵

2 — Âdem (a. s.) :

Âdem kelimesindeki elif, dal, mim harfleri ebced hesabıyla yani sayı değerleri itibariyle bir, dört ve kırk ettiği için toplam olarak Âdem ismi, kırkbeş eder. Âdem aleyhisselâmdan vucûda gelen Havvâ'nın da ebced hesabıyla değeri, onbeştir. İkinin toplamı, altmış sayısını verir. Âdem'le Havvâ'nın izdivacından hâsıl olan netice-yi sûret, Yâ-Sin'de yani Hz. Peygamberde zuhur eder (Sin, Hz. Muhammed olarak tefsir olunmaktadır). Ney kelimesi de adedi değer bakımından (N: 50, Y: 10 olmak üzere) altmıştır. Sin (S) harfinin mukabili de altmıştır. Böylece iki harf olmak hasebiyle de ney'den murad Âdem ve Havvâ, neyistandan murad cennet olmuş olur.³⁶

3 — Hz. Muhammed (s. a.) :

Ney (eski yazı olarak) iki harftir; biri nun (N) ve biri yâ (Y) dir. Ebced hesabıyla altmıştır. Sin dahi altmıştır. Sin ise Hz. Peygamberin ismidir.³⁷ Nitekim bu yüzden Cenab-ı Hak «Ya Sin» buyurmuştur. Öyleyse «Dinle neyden» murad, «Muhammed'den işit» demek olur. Muhammed sallallahu aleyhi vesellemden işitmek, hemen Allah'tan işitmektir. Dolayısıyla bu ifadedeki bir mânâ da «Hak kelâmını dinle» demektir.³⁸

4 — Mevlânâ :

Başlayanda ney'le başladı sözin
Benzedüp nây'a fenâda kendözin³⁹

«Neyden murad Hz. Mevlânâ'dır ki kendisini ney'e teşbih eylemiştir. Nice nükât-ı acibeyi iş'âr ve esrâr-ı garibeyi izhâr için:»⁴⁰ «Pes ney'den murad insan-ı kâmil oldu. İnsan-ı kâmillerin şâhı ve kutbu ve sultanı Hz. Mevlânâ'dır ki kuvvet-i ezeliyyenin mazharı idi. Zâtını ney'den gösterdi.»⁴¹ Yani «Mevlânâ, «Dinle bu ney nasıl şikayet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor» derken hem kamışlıktan kesilen ney'i, hem de mutlak varlıktan mukayyed varlığa düşen kendisini kasdetmektedir.»⁴² «...Bu takdirce Hz. Molla, vucud-ı şeriflerini nây'a teşbih etseler baîd değildir.»⁴³

Netice olarak bir kısım şerhlerde, ney'le Mevlânâ'nın, dolayısıyla aynı zamanda insan-ı kâmilin temsil edildiğine işaret edilmiştir ki bizzat Mevlânâ'nın bu yönde kendi ifadeleri de mevcuttur :

«Tanrı benim ney bedenimi yokluk kamışından kesti, yondu.»⁴⁴

Biz çü nâyız bizde sendendir nevâ
Küh-veş senden olur bizde sadâ⁴⁵

5 — Mürşid (insanı kâmil) :

Ney'den maksad insan-ı kâmilin vücûdudur.⁴⁶ Mürşidler ney gibidirler. Sözleri Hak kelâmı olup mânevi tefsirdir.⁴⁷ «Ney: Evvelâ sûfi-yi sâfi ve âşık-ı vâfi, derûnu mâsivadan hâli ve nefhâ-yı Hakk ile mâli olan mürşid-i aliden istiare ola. «Ney'in insan-ı kâmile sûret, lâfız ve zât olarak münasebeti ve benzerliği vardır. Sûretâ benzerlik, yüz sarılığı ve sinelerinin delik delik olmasıdır. Hak âşıklarının dışlarının rengi ve içlerinin hâli bu türdür.»⁴⁸ «Ney'in yedi deliği, insanın yedi a'za-yı zâhiriyyesine işaretidir.»⁴⁹ Ney'in delikleri ateşle açılır. Boğumlarına, başına, ayağına teller ve mâdenî halkalar takılır, kuruyup sararır, içi boşalır. Hz. Mevlânâ bir rubâisinde:

«Ney'i dinle ki neler, neler söylüyor. Allah'ın gizli sırlarını te-kellüm ediyor. Yüzü sararmış, içi boşalmış, başı kesilmiş, yahud neyzenin nefesine terkedilmiş olduğu halde dilsiz ve kelâmsız, Hudâ, Hudâ diyor» buyurmuştur. İnsan-ı kâmil de böyledir.⁵⁰ Lâfzan mü-nasebet şudur: Ehl-i Fars ney kelimesini ekser yerde nefy mânâsın-da kullanır. Nitekim bu beyitte şâirin: «Men neyem» (ben değilim) dediği gibi :

Men neyem cüz mevc-i derya-yı kıdem

(Ben, kıdem deryasının dalgasından başka bir şey değilim). Pes bunlar, bu vucûd-ı âsilerin nefy etmişler ve adem-i aslilerine gitmişlerdir... Zât olarak benzerlik odur ki neyin içi boştur ve onda sesle-rin çıkmasına sebep olan neyzendir. Kezâlik bu yüce tâifenin derun-ları mâsivâdan boşalmış, ilâhi nağmelerle dolmuştur. Ney'e nisbet olunan sesler, neyzendendir. Öyleki insan-ı kâmile nisbet olunan ke-mâlât, kelimât ve hâlât dahi Allâhu Taâlâ'dandır.⁴⁸ Ney, neyzensiz ses çıkarmadığı gibi insan-ı kâmilin de görmesi ve işitmesi, söyle-mesi ve cemî ahvâli Hâlik iledir.⁵¹

6 — Mü'min:

Bişnev haber-i sâdik ez gofte-i peygamber

Ender sıfat-ı mü'min el-mü'minü ke'l-mizmer

Gerçek haberi, en doğru sözü, Peygamber kelâmından işit: «Mü'-min sıfatındaki mü'min, düdük gibidir» ve nây misâlidir. Mü'minin, ney gibi ille içi boş olmadıkça savt u sadâsi, yani kelâm ve edâsi sâ-lih olmaz. Nitekim Hz. Mevlânâ (k. s.), Mesnevî'yi şerifinde ney ile-ki insan-ı kâmil ve mü'min-i sâhib-i dil vucûdundan ibarettir, ibti-dâ edip buyurmuşlardır...⁵²

7 — Âşık:

Ney dahi âşık-ı sâdika her vech ile teşbih olunur.⁵³ O, içi mâsi-vâdan boşalmış, kurtulmuş sâf bir sûfi, vefâkâr bir âşıktan istiâre-dir.⁵⁴ Merdân-ı Hudâ'nın dahi aşk-ı İlâhî derdinden yüzleri sararır, sineleri delik delik olur. Aşk şevkıyla yanıp yakılıp feryâd ederler.⁵⁵ El-hâsil ney, mutlaka «İrcii» hitabına lâyük olan âşıklara misâldir.⁵⁶

8 — Gönül:

Muîni ney'i, gönül olarak da yorumlamıştır :

Nây-ı dilde şerha şerha çün firak

Tâ ki eyde şerh-i derd-i iştiyak

Aslı nâyın çün ezelden dil durur

Nâya dilden demdeme hâsil durur.⁵⁷

Nitekim bizzat Mevlânâ da bir gazelinde :

«Ey gönül, ateş deryasına at sürme; çünkü korkuyorum, dayanamazsın ateşe. Varlığın kamıştıdır, bir sesindir var; her nefeste o neyden yepyeni bir ses çıkarmadasın. Seslendin mi bir şehri ayağa kaldırıyorsun; fakat kamışlığının da ateşe tahammülü yok» diyerek gönlü ney'e, gönül âlemini kamışlığa (neyistana) benzetiyor.⁵⁸

9 — Kalem :

Daha önce belirtildiği üzere ney, kamış mânâsına gelmektedir. Müsiki âleti olan ney'in, kamıştan yapılması gibi eskiden kalemler dahi kamıştan yapılırdı. Bu itibarla ve başka bakımlardan ney ve kalem arasında ve ayrıca kalem ile Hz. Peygambere işaret yönünden çeşitli alâkalar kurulmuştur.

Bunda da ney dindi kasd oldu kalem
Çün zuhûra evvelâ geldi kalem

Ol kalem yâni ki rûh-ı Mustafâ
Mühr-i mihr-i hâtem-i bahr-i safâ

Rûhu oldu cümle ervâha meâd
Mebde-i mirsâd u mürşid-i reşâd

Cümlé ilm-i evvelin ü âhirin
Oldu ol rûh içre sâbâş-âferin

Çünkü bu erkâna ney oldu sebep
Evvel ol zikr olmağ olmaya aceb⁵⁹

İkinci olarak neyden murad, kamış kalem olduğu itibariyle istiare olmaksızın bildiğimiz kalem olur. Gerçi Hazretin, ney hakkındaki icra eyledikleri bazı evsafı, bu mânâ üzere feryad ve inleme, kalemin tahriratından istiare ve yahut lisan-ı hâl ile nâlesinden ibaret olur... Allâhu Taâlâ Habibine: «Ikra' ve Rabbüke'l-ekremü'l-lezî alleme bi'l-kalem» (Oku! Senin Rabb'in nihayetsiz kerem sâhibidir. O, kalem ile (yazıyı) öğretti)⁶⁰ buyurmuştur.

Hız. Mevlânâ, tâlib olanlara buyururlar ki ey Hak tâlibi olan, kalemin yazdığı sözleri işit ve onun lisanından câri olan esrârı işit. Gör ki hâl diliyle ne söyler, mânâ lisanıyla ne takrir eyler. Onun için kaleme hükemâ, insanın bir lisanı da budur dediler.

Üçüncü olarak istiare yoluyla kalemden murad, veliyy-i kâmilin ve mürşid-i fâzılın vücûdu ola. Bu takdirce aralarındaki benzerlik şöyledir: Kalemin hareketi ve durması tamamen kâtibine ait ol-

duğu gibi evliyanın dahi harekâtı, susması ve konuşması tamamen Cenab-ı Hak'dan demek olur...

Ve dördüncüsü istiare yönüyle kalem-i a'lâ ile hakikat-i **Muhammed Mustafa** (s. a.) murad olur. Cenab-ı Hak ol hakikatla «Nûn ve'l-kalemi vemâ yesturûn»⁶¹ (Nun ve kalem, bir de satıra yazı yazdıkları şeyler hakkı için) diye kasem buyurdu. Ve ol Hazret, bu hakikatın şânında «Evvelü mâ-halakallahu'l-kalem» (Allah, ilk önce kalemi halk etti) diye tâbir kıldı. Başka bir yolla dahi ney'den, **Hz. Mustafa** ve kalem-i a'lâ alınır. Zîra ney sözü, ebced hesabı üzere almıştır. **Sin** lâfzı dahi almıştır. **Sin, Hz. Muhammed'in** ismidir...⁶²

Gizli sırların, bütün ilimlerin tâlim vasıtası olan kalem, **Muhammedî** varlıktır. Resûl-i ekrem (s. a.), hem bu mânâyı ima edip «Eğer kalem olmayaydı, dinin kıyâmı olmazdı ve salâh-ı ıyş yüz göstermezdi» buyurur.⁶³

«Suâl olunursa ki niçin ney temsile tahsis olundu: ...Pes ney ki nebat cinsindedir, insandan baîddir. Cevab budur ki ibtida-yı mah-lûkat kalemdir. Nitekim hadiste gelir: «Evvelü mâ-halakallahu'l-kalem.» Kalem ise bu nişana göre bi-hasebi'l-gâlib kamıştan olur. Kalem ile bu kadar nukuş-ı huruf ve suver-i kelimât zâhir olduğu gibi evvel-i mahlûk ve ibtida-yı masnû' olan kalemin yüzünden dahi bu kadar ervâh ve ecsâm, zulmet-âbâd-ı nâbüddan sayra-yı vucûda kadem bastı... Allâhu Taâlâ hakikat-ı **Muhammediyye** nûruna tecelli ettikte kalem gibi iki şakk oldu. Bu cihetten dahi kalem ıtlak olundu. Ve bir dahi kalem ile sahib-i kalem murad olunur... Ve bu kalem gerçi hakikat-ı **Muhammediyyeden** ibarettir. Ve lâkin cümle hakayık-ı kevniiyenin ol hakikattan hissesi vardır. **Âdem** aleyhisselâmın türabından evlâdının behresi olduğu gibi... Pes kalem ile mutlak vucûd-ı insanî irâdetine vecih budur, ve bu tarık ile neyden insana intikal olunmuştur.»⁶⁴

10 — Mesnevî:

Mesnevî'nin gerçi zâhiren hikâyeleri ve mânâları aydındır. Lâkin hakikatte gizli sırlar ve İlâhî ilhamlardan kinâyedir. O, şeriat hükümlerini câmidir. Tarikat sırları ve hakikat nurları ondan zâhir olur, parlak. Nitekim ney'den herkes, sır ve mânâ ne idiğini anlamaz. **Mesnevî'den** dahi murad ne idiğini herkes idrak eylemez.⁶⁵

Yukarıdaki ifadelerde ney' vâzih bir şekilde **Mesnevî** mukabili olarak yorumlanmamakla beraber, ney ve **Mesnevî** arasında kurulan benzerliği, daha önce bahsi geçen ney-kalem münasebetini de

dikkate alınca ney'in, Mesnevi'yi yani Mevlânâ'nın bizzat bu eserini sembolize ettiğini düşünmek de imkân dâhilindedir. Ayrıca müteâkıp beyitlerle de teşhis ü intak ve berâat-i istihlâl san'atlarına⁶⁶ uygun olarak ney'in dilinden, âdeta Mesnevi'nin konusuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla «Dinle bu neyi» karşılığında, «Mesnevi'yi, bu eseri dikkatle dinle (veya oku!» şeklindeki bir tefsirin dahi aykırılığı düşmeyeceği kanâatindeyiz.

ŞİKÂYET - AYRILIKLAR - HİKÂYET

Düştü nâyistân-ı vahdetten garîb
Yine inler k'ola aslına karîb

Âdem ol firkatle gözden döktü nem
Gözü pür nem oldu gönlü doldu hem

Kan döküp Ya'küb arar vasl-ı veled
Ney figan kılıp sorar vasl-ı Ehad⁶⁷

«Bi-şnev ez ney çün hikâyet mi-kuned»: Ney'den dinle, nice nice hikâyet eyler. «Ez cüdâyhâ şikâyet mi-kuned»: Belki hakikatte ayrılıklardan şikâyet eyler ki kadîm yârinden ve asli vatanından ayrı ve uzak düşmüştür. Sen onu, hikâyet ve beyhûde efgan ve şikâyet eyler zann eyleme. Ney'den murad, mürşid-i kâmilidir. Gerçi zâhirdede halka müsâhabet edip onu ve bunu hikâyet eyler. Lâkin derûn-ı pür sûzu, bir nefes vatan-ı asli yâdından ve ezeli âlemden olan ittihadından fâriğ ve gâfil değildir. Belki o âlemde olan zevk u safâdan ayrı olduğundan ötürü, derd ü eleminden ney gibi feryâd ve efgân edip sa'y u gayretten hâli olmayıp yine evvelki mertebeye vusûl bulmak cehdine ikdam ve ihtimam eyler. Bu şikâyet, Hz. Mevlânâ'nın kendisine göre değildir. Zira kendisi vâsilinden idi. Belki ol cânibi unutanlara göredir. Tâ ki şikâyetin sebebini anlayıp ol cânibe külli meyl ü rağbet peydâ olup vusûlüne çalışalar... Pes ney'in harâretini işitip gaflet eyleme. Belki onun şikâyetini dahi can kulağı ile dinle. Zira sana o şikâyetten ziyade menfaat vardır. Zira şikâyetin sırrını fehmettikde sana bir sûz-ı harâret peydâ olup seni vatan-ı asli cânibine tâlib ve râğib eyler... Ve ayrılıktan murad ne idiği, ikinci beyitte beyan olunur. Hz. Mevlânâ, şikâyet lâfzı ile işaret eyler ki hikâyet hâli üzre olmayıp belki ondan murad şikâyet ve şikâyetten murad, gâfillere tenbih olduğu gibi bu kitapta vâki olan hikâyeler dahi hemen sâfi hikâyeler değildir. Belki nice işaretler ve kinâyeler vardır ki ehline zâhir ve rûşendir.

Hz. Mevlânâ, kitabın evvelinde firâk zikreyledi; dinleyene ziya-

(F. : 2)

de rağbet ve Şevk vermek için. Zira firâkın sırrını fehmettikde vatan-ı asliye meyl peydâ olup vusûlüne çalıŐınca öyleki firâk, mânâda, iki cihan (dünya ve âhiret) saadeti sermayesinin sebebi olur.⁶⁸

Mevlânâ'nın ayrılıklardan Şikâyet etmesi budur ki kendileri beŐeriyet libâsını giymezden evvel, mutlak nûr ve mutlak zât idi. BeŐeriyet ki unsurlar âlemidir; kesif ve zulmânî olup ekser halk keŐâfeti üze olmağın Şikâyet tariki gösterdiler... Mesnevî-yi Şerifi söylemeye, Çelebi Hüsameddin hazretleri sebep olmuştur. Ve «Bişnev»in muhatabı onlardır. Buyururlar ki «EyHüsameddin, işit, bu ney nice hikâyet eyler; ayrılıklardan Şikâyet eyler.» Yani kâf u nun (kün : ol) emrinden bâtından zâhire ve yokluktan varlığa, insan kendiliğine aldanıp ve dünyaya gönül verip evham ve hayâlatla perdelenip ve benden uzak düŐtüler. Geri makamların tahsil etmeyip esfel-i sâfilinde kaldılar. Lâcerem beŐeriyet sebebiyle hakk iken bâtıl oldular...

Hız. Sultan buyurur ki: «İŞit ney'den -ki Muhammed Resullullahdır- nice Őikâyetler eyler, ayrılıklardan hikâyetler eyler.» Yani der ki: Ruhlar âleminden Őahâdet âlemine -ki dünyadır- bunca ruhlar sefer eyler. Dünya âlemine gelip mârifet kazanıp ten vasıtasıyla kendi hakikatını anlayıp Hak yolunu bilip nice türlü irfan ve mertebeler tahsil eyleyip yine dünyadan sefer ettikde gelip bize vâsil olup ebedi cennete yetiŐirler... Bu âleme geldikde dünya tuzağına düŐtüler. Hilesine ve süsüne aldanıp yiyip içmeye gönül verip elde olan sermayeyi berbad edip ol ayrıldıkları makamı -ki «Elest» makamıdır- elden çıkarıp tahsil edemeyip esfel-i sâfilinde kalıp Allah korusun, cehennem ateŐine giriftâr olup envâ'türlü azablara mübtelâ olup ebedi azab içinde kaldı benim ümmetim» diye Muhammed Resullullah, ayrılıklardan hikâyet ve Şikâyet eyler.

Ve bir dahi her kimse kim vatan-ı aslisinden uzak düŐe, beherhâl ol, firakta ve elemde olur. Husûsâ ki vatanında iken zevk u refahiyyette olmuş ola.

Kezâlik ney dahi su gibi ırmakta geliŐmekte, sürur içinde, cana can katan rüzgârlarla sallanmada ...ve zikr ü tesbihte idi... Ansızın kaza eli ulaŐıp kader kılıcıyla baŐını kesip ayağını yerinden ayırıp pâre pâre edip nice zaman ayrılık ateŐinde kurutup ondan bağrını delik delik edip bunca riyâzât ve mücahedelerden sonra âkıbet, bir üstâd-ı kâmile ve bir mürşid-i âlime eriŐip onunla hem-nefes olup sırrına mazhar düşüp ve dilsiz sadâya gelip ahvâl-i derûnundan ve geçen mâcerasından ve gizli sırrından haber vermeye başladı. Va-

tanından ve yârânından ayrı ve uzak olduğu hüzn ile ve eninle tak-
rîre ve derûn-ı dilden şikâyet ve hikâyet etmeğe başladı...⁶⁹

Neyden murad evliyâ-yı Hudâ ve yahut Hz. Muhammed Musta-
fa ola. Pes bunlar hod ayn-ı vuslattadır. Öyle olunca firkatte ne gü-
ne şikâyet ederler ve vech ile ayrılıklardan şikâyet semtine giderler.
Bu suâle bir kaç vech ile cevap verilip illâ enbiya ve evliyanın şikâ-
yetleri, vuslattan önceki mâzideki ahvâle nisbetledir. Mâzideki ah-
vâli nakleylemelerinden murad, gaflet erbabını tenbih ve irşaddir.

Üçüncü olarak evliyâ indinde cem' mertebesinde gark olmak-
tan lezzetli bir hâlet dahi yoktur... Gerçi vahdeti kesretle görürler-
se de bu mertebeyi, ayrılıklar add eyleyip ondan şikâyet ederler. Ni-
tekim Hz. Nebî: «Leytenilen alka ve leyte ümmî lem telidni» (No-
laydı ben yaratılmayaydım ve anam beni doğurmayaydı.) diye bu
ayrılıklardan şikâyet kıralardı. Hâlbuki ol Hazretin mertebeleri
cem'ül-cem' makamı idi. Ve cem' makamına mi'rac edip hakiki
mahbûbun ve bütün enbiyâ ve evliyâ ruhlarının ve büyük melekle-
rin... ülfetine nâil olmuş iken kesret mertebesine tenzil kıldıkta
Ebûcehil ve **Ebûleheb**'in kınamasına ve tahkirine mübtelâ olmuş-
lardı. Onun için: «Ve mâ üziye fi misle mâ üziytü» (Kimseye benim
gibi azab olunmadı) diye bu fikrat ve eziyete işaret kılmışlardı.
Zira dâvet mertebesi, firkat mertebesidir, gerçi vuslatta iseler de...⁷⁰

...«Ayrılıklardan şikâyet eyler». Bu mısradâ suâl vârid olur ki
evliyâ ve enbiyâ Hudâ'dan ayrı değildirler. Vuslatta olan kimseler,
firkatten şikâyet eylemekte fâide nedir denilse evvelâ cevap budur
ki: Gâfillere tenbih içindir. Vatan-ı aslîsini unutanlar içindir. Bir da-
hi budur ki enbiyâ ve evliyânın vuslatı devam üzere değildir. Zira
dâimî visâle beşerîyyet mânidir. O sebebdendir ki Hz. Sultan'ül-en-
biyâ (s. a.): «liye me-Allâhi vaktün lâ esa'unı...» (Benim Allah ile
öyle bir vaktim var ki yere göğe sığmaz.) buyurmuştur.

Hz. Mevlânâ, mahall-i vuslatı, ateş içinde kızıp tamamen rengi
dahi ateş gibi kızaran mahalle teşbih buyururlar. O an demir,
«ene'n-nar» (ben ateşim) dese sözü sâlih olur. Zira demir, ateşin ev-
safıyla vasıflanmış olur. Pes vuslat hâleti bunculayıdır, daim de-
ğildir. İmdi bunların şikâyeti, vuslat hâletinin devamsızlığından ötü-
rû olur.⁷¹

«İşit ney'den nice şikâyet eyler, yani şikâyet eylemez belki ay-
rılıklardan hikâyeye eyler» ve âsil âlemden uzak ve vatanından ayrı
olduğun hemderd olanlara yanıp söyler. Zira ney, temsil tarikiyle
zikrolunmuştur. Murad insan varlığıdır ki zarûri bu gurbet âlemine

düşmüş ve ehadiyyet mertebesinden tedric ile nüzul eylemiş ve nâçar yine vatanına rucûu lâzım gelmiştir. Hak âşıkı ve ârifi olanların lisanı ise hikâyet lisanıdır ki sevgilinin huzûruna yoksulluk arz ve acz izhardır. Yoksa kader sırrından gâfil... cahil mahbûbun lisanı olan şikâyet lisanı değildir... Zira bazı şikâyet sûreti hikâyete mahmuldür. Nitekim bazı ehl-i derd, serd edip demiştir:

Hikâyet eylesem belki şikâyet anlanır bilmem
Ne yüzden arz-ı hâl, etsem sana ben ey kerem kâni.

Onun için bazı ehl-i hakikat, «...Kişinin ahvâlini hemcinsi ile müzakere etmek şikâyetten sayılmaz» buyurmuşlardır. Nitekim Kur'an'da Hz. Ya'kub a. s. dan hikâye yoluyla gelir: «İnnemâ eşkü bessi ve hüznü ilallah...» (Ben büyük kederimi ve hüznümü ancak Allâh'a şikâyet ediyorum...) Binâenaleyh can kulağı açık olanlar, ney'in feryâdı ve figânını hikâye olmak üzere dinlerler. Sesini mücerred efsanedir demezler, hakkında hak söylerler bilirler.⁷²

Daha önce ney bahsinde işaret edildiği üzere ney'le Âdem aley-hisselâmın temsil edilebileceği düşünülecek olursa, memnû meyve dolayısıyla Âdem'in cennetten çıkarılarak firkate giriftâr olması ve nefsinden şikâyetle o, ahvâl-i perişânını nedâmet içinde hikâye eyler şeklinde beytin yorumlanması mümkündür.⁷³

İnsan-ı kâmil... Hz. Âdem a. s. gibi vatan-ı aslisinden ayrı düşüp ana rahmine benzeyen dünyaya gelip gama ve yâr ayrılığına mübtelâ olduğundan mâada nice kimselerden tekdir işitip türlü mihnete mübtelâ olunca asli vatanında bunların birisi olmayıp Cenab-ı Hakk ile anda geçen demleri yâd edip ve bu âlemde sabr u karar edemeyip daima bu âlemden şikâyet ve ahvâlini hikâyet edip bin can ile asli vatanını arzu eder. Nitekim Niyâzi-i Mısri buyurur:

Ey garib bülbül diyârın kandedir
Bir haber ver gül-izârın kandedir

Pes bu yerde kimseye yâr olmadın
Var senin elbette yârın kandedir

Gökte uçarken yere indirdiler
Çâr unsur bendlerine urdular

Nür iken adın Niyâzi dediler
Şol ezeki itibârın kandedir⁷⁴

«...İnsan-ı kâmilin ayrılıklardan şikâyeti ve hikâyeti hakkında Hz. Mevlânâ efendimiz «Fihî Mâfih» lerinin 54 üncü faslında, ken-

dilerine vâki olan bir suâl üzerine şu tafsilâtı verirler: Birisi Hz. Şeyhten ani Hz. Mevlânâ'dan şunu sordu: Hakk-ı âlilerinden «Levlâke levlâk lemâ alaktü'l-eflâk», yani «Ey Resûlüm, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım» buyrulan Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem bu azamet ile beraber «Yâ leyte Rabbi Muhammedin lem yehluk Muhammeden» yani «Ne olaydı Muhammed'in Rabbi keşki Muhammed'i yaratmasaydı» der. Bu nasıl olur? Hz. Mevlânâ bu vech ile cevap verdi: «Bu söz bir misâl ile tavazzuh eder. Bir karyede bir erkek bir kadına âşık oldu. Ve her ikisinin evleri yakın idi. Beraberce ömür sürerler ve balıkların su ile hayat buldukları gibi onlar da semirir ve neşv ü semâ bulurlar. Ve hayatları birbirinden olur idi. Nâgâh Hak Taâlâ onları zengin etti. Öküzleri, koyunları, at sürüleri, malları, altınları, haşem ve hatemleri çoğaldı. Kesret-i tena'umdan şehre azm edip her birisi birer şâhâne konak satın aldılar. Ve orada ikamet ettiler. Bu, bir tarafta ve o, bir tarafta. Hâl bu gâyeye erişince o ıyşa ve o visâle muvaffak olamadılar. Derunları alt üst ve ciğerleri süzan olup gizli nâleler ettiler. Çâre olmadı. Ve bu süziş son dereceye vâsıl oldu. Onlar bu firâk ateşi içinde külliyyen yandılar. Böyle olunca nâleleri, mahall-i kabülde vâki olup emvâl ve mevâşiyeye noksan âriz olarak tedric ile evvelki hâle döndüler. Bir zaman sonra evvelki karyede yerleştiler. Ve aynı vasla koyuldular. Firkâtin acılığını yâd eylediler. «Yâ leyte Rabbi Muhammedin lem yehluk Muhammeden» âvâzı zâhir oldu. Çünkü Cenab-ı Muhammed s. a. mücerred olup âlem-i kudsde ve Hak Taâlânın visâlinde neşv ü nemâ bulur idi, balıklar gibi o derya-yı rahmete salar idi. Gerçi bu âlemde peygamberlik ve halka rehberlik makamına ve padişahlık azâmetine mâlik ve şöret ve sahâbet içinde idi. Ve lâkin yine evvelki yaşayışa «Kâşki peygamber olmasaydım ve bu âleme gelmeseydim» der. Zira visâl-i mutlaka nisbetle bütün mu memleket bâr-ı azab ve meşakkattir...

İşte vâris-i Muhammedî olan insan-ı kâmillerin, ayrılıklardan şikâyetleri dahi bu kabildendir. Ve şikâyet değil hikâyettir. Nitekim Hz. Pir, aşağıda gelecek olan bir beyt-i şerifte, açık bir sûrette bu mânâyı beyan buyururlar:

Mesnevi

Men zi-cân-ı can şikâyet mi kunem

Men neyem şâki hikâyet mi-kunem⁷⁵

Ben canın canından şikâyet ediyorum, hayır, ben şikâyet edici değilim; hikâyet ediyorum.⁷⁶

NETİCE

Bir ifadeye göre «Gerçek san'at eseri, her devirde yoruma imkân veren eserdir.»⁷⁷ Bu itibarla, hele bugünkü kültürümüz muvâcehesinde, Mevlânâ'nın şiirleri, her zaman için tekrar tekrar üzerinde durulmaya, açıklanmaya müsaiddir. Böyle olduğu içindir ki takriben onbeşinci yüzyıldan günümüze kadar, daha çok Mesnevî'ye inhisar etmek üzere, şerh işi devam etmiş ve edecektir de...

Mesnevî'yle ilgili, gördüğümüz, görmediğimiz, daha ziyâde nâ-tamam veya müntehabat olarak bir hayli şerhler mevcuttur. Bunların bir kısmında, tekrarlanan, benzer veya nakil bilgiler olmakla beraber, orijinal bilgi ve görüşleri ihtiva edenler de vardır. Bu yönde mukayeseli bir çalışmanın faydalı olacağı inancıyla misâl olarak Mesnevî'nin ilk beytini ele almış bulunuyoruz.

Netice itibariyle Mesnevî'nin birinci beytinde istinsah farkları bulunmakta, az çok farklı şekillerde tercüme ve şerh edilmekle birlikte bu beytin, aslî şeklinin tesbitinde herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Yorumlamalar, Mevlânâ'nın ne demek istediğine ne kadar yakın veya uzak olsalar bile, lûgat ve ıstılah mânâlarının dışında «ney»in bir sembol olduğunda; «ayrılık» ve «şikâyet» kelimelerinin mecâzen kullanıldığında şüphe edilmemelidir.

Bazı, hasseten şekli hususlardaki yorumlamalarda zorlamalar görülse dahi bu tür örneklerin, şerhlerin istisnâî olduğunu müşâhede etmekteyiz. Verilen mânâlarda ve izahlarda umûmiyetle aykırılık olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca hemen hiç bir şârih, demek istediğini, kesin olarak belirtmemiş, ihtimâl olarak ifade etmek istemiştir.

Son olarak: «Dinle» sözünün ehemmiyeti, ney'in Mevlânâ'yı daha doğrusu insan-ı kâmilî veya doğrudan doğruya insanı temsil edişi; şikâyet'in hikâyet'ten önce gelmesinin gerektiği örneklerinde de görüldüğü üzere⁷⁸ bütünüyle sistemli ve mukayeseli bir şekilde ve birinci plânda kendi eserleri ile şerh edilebildiği takdirde Mevlânâ'nın daha iyi, daha doğru anlaşılabilceğini ve aynı zamanda eski şârihlerin isabet derecesinin daha iyi belirlenebileceğini söylemek mümkündür...

Meselâ XIII - XV. yy. Türk mesnevîleri üzerinde Mevlânâ tesiri için bkz. Âmil Çelebioğlu, XIII - XV (ilk yarısı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci (1978 Aralık Mevlânâ Kongresi Tebliğleri), Ankara, 1978, s. 99 - 126.

Dîvan-ı Kebir ve Mevlânâ'nın diğer eserleriyle ilgili tercüme ve bilhassa şerhler, Mesneviye nazaran daha az görünmektedir. Bkz. **Âmil Çelebioğlu**, Hz. Mevlânâ'ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi, Mevlânâ (1982 Aralık Mevlânâ Kongresi Tebliğleri), Konya, 1983, s. 26.

Mesnevi'nin ilk beytiyle ilgili olarak istifade ettiğimiz veya gözden geçirdiğimiz tam nâtamam veya müntehabat şeklindeki şerhler şunlardır :

1 — **Muîni, Muîn b. Mustafa**, (XV. yy.), (Mâneviyü'l Muradî, telifi: 839/1435-1436). Mesnevi-i Muradiyye, Haz. Dr. **Kemâl Yavuz**, Ankara, 1982.

2 — **Gelibolulu Surûri, Muslihiddin Mustafa b. Şaban** (öl. 969/1561-1562), Şerh-i Mesnevi, Süleymaniye Ktp. H. Hüsni bl. nr. 686.

3 — **Mustafa Şem'i** (öl. 1000/1591 - 1952), Şerh-i Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Halet ef. bl. nr. 334. Katalogda (Mevlânâ Bibliyografyası, Ankara, 1974, c. II, s. 100) müellifi meçhul olarak gösterilen, Şerh-i Müntehabat-ı Mesnevi adlı eser de Şem'i'ye aittir: Süleymaniye Ktp. Mehmed Murad - Mehmed Emin bl. 220.

4 — **Mehmed İlmî** (öl. 1020/1611), Şerh-i cezire-yi Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa bl. nr. 156.

5 — **Ankaravî Rusûhî İsmail Dede** (öl. 1041/1631 - 1632) Mesnevi Şerhi, Fâ-tihü'l-Ebyat, İstanbul.

6 — **Abdülmecid Sivasi** (öl. 1049/1639), Şerh-i Müntehabat-ı Mesnevi, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud bl. nr. 2453.

7 — **Sabûhî Ahmed b. Muhammed** (öl. 1057/1647), El-İhtiyârâtü Hazret-i Mesnevi-yi Şerif (telif: 1026/1617), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. bl. nr. 1310.

8 — **Sarı Abdullah b. Mehmed** (öl. 1071/1660 - 1661), Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim Paşa bl. nr. 743, matbuu: İstanbul, 1287.

9 — **Şifâi Derviş Mehmed**, Şerhü'l-Kitabü'l-Mesnevi (telif: 1080/1669), Süleymaniye Ktp. Darülmesevi bl. nr. 209.

10 — **Abdullah**, Kâşifü'l-Estâr an Nevâsîi Mehabibi'l-Esrâr (istinsah: 1092/1681), Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa bl. nr. 1239.

11 — **Anbarcızâde Derviş, Ali b. İsmail** (öl. 1128/1715); Esrârü'l-Ârifin ve Sirâcü't - Talîbin, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa bl. nr. 711.

12 — **Bursalı İsmail Hakkı** (öl. 1068 - 1137/1653 - 1725), Rûhu'l-Mesnevi, İstanbul, 1287, c. I.

13 — **Şeyh Gâlib** (1171 - 1213/1757 - 1799), Şerh-i Cezire-yi Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Darülmesevi bl. nr. 187.

14 — Mehmed Murad b. Abdülhalim, Mesnevi Şerhi (telif: 1256/1840), müellif hattı olabilir), Süleymaniye Ktp. Mehmed Murad - Mehmed Arif bl. nr. 113.

15 — Mehmed Emin, Revâiyihü'l-Mesneviyyat (istinsahı: 1273/1856), Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa bl. nr. 522.

16 — Âbidin Paşa (1843 - 1908), Tercüme ve Şerh-i Mesnevi-yi Şerif, İstanbul, 1324, 4. baskı.

17 — Ahmed Avni Konuk (öl. 1938), Mesnevi Şerhi, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4740.

18 — Reynold A. Nicholson, The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi, Commentary London, 1937, c. I - II.

19 — Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun, öl. 1951), Şerh-i Mesnevi, İstanbul, 1963.

20 — Bedî'üzzaman Firuzanfer, Şerh-i Mesnevi-yi Şerif, Tahran, 1967.

21 — Abdülbâki Gölpınarlı, Mesnevi Tercümesi ve şerhi, İstanbul, 1981, c.I-II, 2. baskı.

- (4) Mesnevi-yi Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifi Tercümesi, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, 1967, c. I - II, s. 2. İn - ez farkı ve şikâyet - hikâyet takdim ve tehiri olmakla beraber en meşhur ve en başarılı tam bir manzum Mesnevi tercümesi olmak itibariyle Süleyman Nahifi (öl. 1151/1738 - 1739) merhumun tercümesini tercih etmiş bulunuyoruz.

Mevlânâ'nın :

Men zi-cân-ı can şikâyet mi-kunem
Men neyem şâki rivâyet mi-kunem

(Ben canın canından şikâyet ediyorum, hayır, şikâyet etmiyorum, ondan rivâyet ediyorum) (Manevi-yi Şerif, Nahifi tercümesi, a. g. e., c. I, s. 71, b. 1849) beytinde de şikâyet kelimesinin önce geçmesi, Mesnevi'nin ilk beytinde, şikâyetin önce zikredilmesinin ve eski nüshaların doğruluğuna diğer bir karinedir.

- (5) Meselâ bkz.: Sivasî, yk. 7^a. Sabûhî, yk. 12^b. Sarı Abdullah, s. 84. Şifâî, yk. 6^a. Anbarcızâde, yk. 31^b. Konuk, s. 18. Farklı açıklamalar için «Ney» bölümüne bkz.
- (6) Sivasî, yk. 7^a.
- (7) Şeyh Gâlib, yk. 3^a.
- (8) Nahifi, c. I, s. 2.
- (9) Anbarcızâde, yk. 31^a - ^b.
- 10) Ziya Şükun, Gencine-yi Güftâr Ferheng-i Ziya, İstanbul, c. I, s. 214-215.
- (11) Sarı Abdülâh, s. 88 - 89. Gölpınarlı, s. 17.
- (12) Mehmed Emin, yk. 16^a.

- (13) Tek başına veya kelimelerdeki harflerle ilgili edebî, tasavvufî muhtelif husûsiyetler, gerek Halk gerekse Divan edebiyatımızda bir gelenk olarak mevcuttur. Bu konuda bilgi için bkz. Âmil Çelebioğlu, Harflere Dair, Milli Kültür, Ankara, Haziran 1980, c. II, S. 1, s. 62 - 65. Âmil Çelebioğlu, Elif Harfinin Bazı Edebî Husûsiyetleri, Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesinde basılıyor.
- (14) Bursalı, s. 3 - 9. Ayrıca bkz. Mehmet Kaplan, Bursalı İsmail Hakk'nın Mesnevi'nin Birinci Beytini Şerhi, Bildiriler, 15 - 17 Aralık 1973 Uluslararası Mevlânâ Semineri, Ankara, s. 33 - 41.
- (15) Mehmed Emin, yk. 16^a.
- (16) 13. dipnota bkz.
- (17) Gölpınarlı, s. 16 - 17. A. Ateş, Mesnevi'nin Onsekiz Beytinin Mânâsı, Fuad Köprülü Armağanı. Ayrıca bkz. Mehmet Kaplan, Mevlânâ'yı Nasıl Anlamalı, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, Ankara, 1978, s. 27 - 38.
- (18) Alak Süresi, 1. âyet.
- (19) Surûr, yk. 5^a. Sarı Abdullah, s. 88.
- (20) A'raf sûresi, 204. âyet.
- (21) Anbarcızâde, yk. 29^a.
- (22) Enfal sûresi, 22. âyet.
- (23) Ankaravî, s. 24.
- (24) İlmî, yk. 3^b.
- (25) Sabûhî, yk. 12^a.
- (26) Bu beyit Nef'i'nindir bkz. Divan-ı Nef'i, İstanbul, 1269, Gazeliyât bölümü. S. 21. Şerhte sadece ikinci mısra alınmış olup (beytini) yerine (mısraını) sözü yazılmıştır.
- (27) Mehmed Murad, yk. 2^a.
- (28) Şeyh Gâlib, yk. 3^b - 4^b.
- (29) Tâhâ sûresi, 46. âyet.
- (30) Konuk, s. 18.
- (31) Nahîfî, c. I, s. 65 - 66, b. 1686 - 1694. «Evlere kapılarından girin...», Bakara Süresi, 189. âyet.
- (32) Fûruzanfer, s. 1 - 5. Gölpınarlı, s. 18 - 20.
- (33) Sarı Abdullah, s. 88. Anbarcızâde, yk. 13^a. Mehmed Murad, yk. 3^b.
- (34) Konuk, s. 18.
- (35) Mehmed Murad, yk. 3^b. Şârih bu rivayeti, Musannifek'in Kaside-i Bürû'e şerhinden naklettiğini belirtir. Bu hikâye için ayrıca bkz. Sarı Abdullah, s. 81. Herhalde bu konunun sıhhati, nereden, nasıl kaynaklandığı ayrıca incelenmelidir.

İçerim boş görünür bağrı delik bir nâyım
Mazhar-ı sırr-ı Ali bende-yi Mevlânâ'yım

meşhur beytinde, sırr-ı Ali sözüyle herhalde bu rivâyete telmih olunmaktadır. Bu yetitte, karşılaştığımız şekilleriyle «İçerim» yerine «Derûnum» geçmekteyse de mânâca aykırılık olmadığından ve vezin bakımından doğrusu «İçerim» uygun düştüğünden bu kelimeyi tercih ettik.

- (36) Sarı Abdullah, s. 91.
- (37) İlmî, yk. 4^a. Ankaravî, s. 26. Anbarcızâde, yk. 31^b.
- (38) Sabûhî, yk. 13^a.
- (39) Rüşeni Ömer Dede (öl. 892/1487), Neynâme, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud bl. nr. 3785, yk. 6^a.
- (40) Şem'i, yk. 7^b. Surûrî, yk. 5^a. İlmî, yk. 4^a. Sivasî, yk. 8^b. Şifâî, yk. 6^a. Anbarcızâde, yk. 30^a. Konuk, s. 18. Nicholson, s. 7. Gölpınarlı, s. 20.
- (41) İlmî, yk.4^a.
- (42) Gölpınarlı, s. 20.
- (43) Anbarcızâda, yk. 30^a.
- (44) Gölpınarlı, s. 19.
- (45) Nahifîi, c. I, s. 25, b. 626. Daha fazla örnek için bkz. Firuzanfer, s. 1-5.
- (46) İlmî, yk. 3^a. Şem'i, yk. 6^a. Anbarcızâde, yk. 29^b. Sivasî, yk. 8^b. Mehmed Murad, yk. 3^b. Mehmed Emin, yk. 16^a. Konuk, s. 18. Nicholson, s. 8. Olgun, s. 51.
- (47) Surûrî, yk. 5^a.
- (48) Ankaravî, s. 25.
- (49) Konuk, s. 18.
- (50) Olgun, s. 51.
- (51) İlmî, yk. 3^a. Nitekim Hz. Peygamber için «O, hevâdan (kendi nefsinden) söylemiyor» buyurulmuştur. Necm Sûresi, 3. âyet.
- (52) Abdullah, yk. 2^b. Burada zikredilen beyit, Mevlânâ'nın bir gazelinin matladır. Bkz. Külliyyat-ı Dîvan-ı Şems-i Tebrizî, Haz. Firuzanfer, Ali Değti, Tarhan, 1345/1966, s. 464.
- (53) Şeyh Gâlib, yk. 4^b.
- (54) Ankaravî, s. 25.
- (55) Sabûhî, yk. 12^a.
- (56) Bursalı, s. 12. «İrcii...» (Dön Rabbına, Sen O'ndan râzı, O da Senden râzı olarak...) Fecr Sûresi, 28. âyet.
- (57) Muîni, s. 20.
- (58) Gölpınarlı, s. 18.

- (59) Muîni, s. 19.
- (60) Alak sûresi, 3 - 4. âyetler.
- (61) Kalem sûresi, 1. âyet.
- (62) Ankaravî, s. 25.
- (63) Anbarcızâde, yk. 29^b.
- (64) Bursalı, s. 11 - 12.
- (65) Şem'i, yk. 7^b - 8^a.
- (66) Cansız bir şeyi, eşyayı veya hayvanı, insan gibi şahıslandırıp konuşmaya teşhîs ü intak; bir eserin ilk ifadelerinde, başlangıcında, konunun mâhiyetine dair herhangi bir işaret ve karîne bulunmasına da berâat-i istihlâl san'atı denilir. İkincisi için sadece Şem'i (yk. 7^b) bir işaretle bulunmuştur. Neyle ilgili olarak teşhîs ve intak san'atına da bildiğimiz kadariyle ilk defa Prof. Dr. M. Kaplan temas etmiştir. Bkz. M. Kaplan Mevlânâ'yı Nasıl Anlamalı, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci (III. Milletlerarası Mevlânâ Semineri) Ankara, 1978, s. 36.
- (67) Muîni, s. 19 - 20.
- (68) Şem'i, yk. 6^a.
- (69) İlmî, yk. 4^b - 5^a.
- (70) Ankaravî, s. 26.
- (71) Sabûhî, yk. 13^b.
- (72) Bursalı, s. 10 - 11. Âyet için bkz. Yusuf Sûresi, 86. âyet.
- (73) Sarı Abdullah, s. 91.
- (74) Mehmed Murad, yk. 4^a.
- (75) 4. dipnota bkz.
- (76) Konuk, s. 19.
- (77) Bu sözün, Alman san'at tarihçisi Heinrich Wölfflin (1864 - 1945)'e ait olduğunu sanıyorum.
- (78) «Bişnev», ney, Mevlânâ - mürşid bölümlerine ve 4. dipnota bkz.